

Kritikai napló, 2024–2025

2025. március 11., Párizs

Építészeti hamisítvány-e a Notre-Dame, vagy még mindig az igazi?

A párizsi Notre-Dame-katedrális zarándokhely. Ez igaz volt már a nevezetes tüzeset előtt is, amely 2019. április 15-én kapott lánggra, és emésztette el a székesegyház felújítására épített állványzatot, a tetőszerkezet jó részét és a huszártornyot. A kérdés akkor az volt, mi történjen a súlyosan megrongálódott épülettel. A kibontakozó társadalmi vita eredményeképp az a politikai döntés született, hogy az épületet úgy kell felújítani, hogy a tüzeset előtti állapotot láthassuk viszont. Nehéz döntés volt, de logikus: ne a tűzvész döntsön a templom sorsáról.

Mire eljutottam a felújított templomba, a sorban állás már csitult, a 2024. december 7-i újranyitás szenzációja már csillapult. De mivel is képes egy gótikus katedrális ennyire lekötni a XXI. századi ember figyelmét? Hiszen a szekularizáció, a varázstalanítás elvileg már kiölte az emberből a metafizikai kíváncsiságot, a hitet, a keresztény vallás iránti érdeklődést. Ha már a látogatók túlnyomó többsége nem hívő, vagy nem keresztény, mi is vonzza őket ide, milyen tárgyat szeretnének saját szemükkel látni? Párizs ikonikus épületét keresik? A történelmi Franciaország szívét-lelkét? Vagy csak egy építészeti memort szeretnének megcsodálni, egy „emlékezethelyet” kippipálni? Netán pusztán egy ütős szelfiháttérre keresnek? És továbbkérdezve: vajon ugyanaz épült-e újra, vagy valójában hamisítás áldozatai lettünk, akik beléptünk a nevezetes kapun; azt hisszük, hogy egy gótikus katedrálisba lépünk, valójában pedig csak a XXI. század csúcstechnológiájával újjáépült együttessel találkozunk?

Akárhogy is, a templom belső terének kivételes hangulata van. A látvány, a hangok, az illat a turistatömeg ellenére, vagy azzal együtt, magával ragadja az embert. A szemem a részleteket kutatja. Minden a helyén van, minden rendben. Minden ugyanaz. De épp ez a furcsa: mintha minden túlságosan is a helyén lenne, jól elrendezett, majdhogynem újszerű. Ugyanazt látom, amit pár évvel ezelőtt, amikor utoljára jártam itt? Ez nehezen megválaszolható filozófiai kérdés. Hiszen hogyan is határozhatjuk meg egy több száz éves épület azonosságát? Minden történelmi korú épület szükségszerűen újra és újra átalakítások, felújítások áldozata lett. Maga a Notre-Dame huszártornya is XIX. századi újítás. Meddig tart az igazi, s hol kezdődik a hamisítvány? Lehet, hogy ezek a korábban fontosnak tűnő kérdések nem is olyan fontosak?

A lényeg az, hogy mind a franciák, mind az idelátogató külföldiek fontosnak érzik, hogy Párizsban megnézzék maguknak a Notre-Dame-ot. Azt, amit annak neveznek. Amíg ez a szokás fennáll, az épület maga is áll.

2025. március 13., Budapest

Zene–Színház: Fehér babák vagy énekes színészek?

Hiába a jó torkú színésznők és színészek, hiába Cseh Tamás és Bereményi mint húzónevek, hiába az egyébként csakugyan lenyűgöző technikájú LED-falak, a színpadi csoda ezen az estén csak rövid pillanatokra születik meg. A Thália csapata pedig mindent megtesz azért, hogy a nézőt kiszolgálja, és hogy csakugyan színjátékká álljanak össze a nevezetes dalok. Élő zene szól a színpadon Rakonczai Viktor zenei vezető elképzelése szerint, és korábban be nem mutatott dokumentumfilmes részletek között próbálják a színészek a történetet összerakni. De nem járnak sikerrel – a dalokból nem áll össze egy nagyobb egység. Mert színházi előadáshoz történet is kell. Ez hiányzik: sztori nélkül az előadás valahol félúton reked meg a koncert és a dráma között. Mintha élő dalklippeket vágnának egymás mellé az alkotók, epizódról epizódra haladunk, anélkül, hogy beljebb jutnánk, hogy mélyére ásnánk a problémának, hogy megvilágosodnánk, hogy katarzison esnénk át. Úgy értem, anélkül, hogy a történet képes lenne minket magával ragadni, és valahová el is juttatni. Maradunk ott, ahonnan elindult az első dal, az állomásról ezen az estén csakugyan nem indul vonat.

A furcsa az, hogy a színlap sem említ dramaturgot. Úgy tűnik, a rendező, Görög László, aki saját bevallása szerint a színházigazgató, Kálomista Gábor megrendelésére állította színpadra a dalokat, eleve jelenetsorban gondolkodott, nem darabban. És sajnos a színpadkép sem nevezhető telitalálatnak. A vasúti váróval nem tud mit kezdeni a „visual projektvezető”: Csiszár Gergő. A vetített látvány egy része közhely: a homokos partot verő hullámok vagy a mesterséges intelligencia által megrajzolt badacsonyi táj. Ennél több járna a darabnak. A díszlet nem pusztán illusztráció: jó esetben maga is kifejezőeszköz. És ugyanúgy járunk a színészvezetéssel is – a rendezésnek nincsenek nagy ambíciói e tekintetben sem. Vegyünk egy példát mindjárt az elejéről: a címadó dalt elénekelni kiáll egymás mellé három férfi színész, és egymás után, felváltva és együtt is dalolnak. Miközben nem történik semmi: mintha egy háromfős dalárdát hallgatnánk. Úgy tűnik, nem dőlt el, zenés színházi előadás vagy valamifajta kon-

cert. A színészek helyett itt a bejátszott dokumentumfilm-részletek mesélnek el egy történetet. De a színészek énekesként sem szabadok, hiszen a klipszerű feldolgozás nem adja meg a koncert szabadságát.

Mégis van mit, pontosabban kit néznünk, hallgatnunk és dicsérnünk. Meglepő, mert váratlan, hogy Cseh Tamás dalait énekelve két énekesnő emelkedik ki a sorból. Nem egyformák: az egyik szőke, a másik barna. Az egyikőjük Czako Julianna, az ő esetében az énekesi teljesítményt kell kiemelni. A másik, a rubinpiros tangó előadója Gubás Gabi. Ő is jól énekel, de neki van további érdeme is: színpadi jelenléte. Énekel, táncol, egész lényével van jelen, érzékelhető kisugárása van. A dal végére valósággal felrobban a színpad – s nem pusztán azért, mert ez esetben a technikai eszközök is jól végzik a dolgukat. Hanem azért, mert az énekesnő popsztárokat megszégyenítő módon tud bennünket magával ragadni. Ezt a magasságot aztán sem ő, a másik dalával, sem a többi színész és színésznő nem tudja tartani – kivéve talán Udvarias Annát, akinek szintén van egy nagy dobása. A *Tíz év múlva* a Kádár-korszak lehangoló, sötét látomása, kétségbeesett beszámolója, ebbe lelket lehelni, ez csakugyan jelentős színészi teljesítmény. Kár, hogy a színpadi est egészében a korábrázolás szintén megmarad a klisék szintjén, a szövegek politikai éle kicsordul, s az „50-es évek szűk levegője” sem érzékelhető. Ami így marad, az egy-egy előadó saját bravúrja, sajnos, nem az előadás egészének érdeme.

Utóirat: az M5 a költészet napján a *Fehér babákat* adja. Nem biztos, hogy jól tesz a színházi előadás nézettségének, és az is baj, hogy a televíziós premier a Tháliának járó kivételezés. Viszont elismerés illeti a televíziós stábot: összességében jobb hatása van az előadásnak a képernyőn, mint a színházban. Kiugrik a zene minősége, főleg a három, korábban említett színésznő teljesítménye, de a zenészeké is. Az apró részletekre ráközelítő, pergó vágásokkal dolgozó vágástechnika is segít feledtetni az unalmas színpadképet, statikus színészvezetést. A dokumentarista betétek itt sem működnek, viszont a közönség bevágása időnként jó ritmusú, és segít érzékelni a színpad és a nézőtér viszonyát. Összességében: izgalmasabb előadás, a kiugró egyéni teljesítményekre fordított nagyobb figyelem.

2025. március 25., Notre Dame Egyetem, South Bend, USA

Építészetelmélet: a klasszikus építészeti hagyományon alapuló építészképzés

Az áldatlan kulturális háborúnak van egy Magyarországon kevésbé ismert szeglete. Amerikában egy irányzat a klasszikus építészeti elvekhez való visszatérést hirdeti. Az irányzat hívei úgy vélik, hogy a modernizmus lerombolta azt a hagyományos építészeti kultúrát, amely Euró-

pát, majd a nyugati világ egészét jellemezte, ott évszázadok, itt évezredek óta. A korábbi, szabadkézi rajz alapú építészeti oktatás mára sok helyen teljesen eltűnt, hiszen állítólag idejétmúlnak bizonyult.

A kérdésről kibontakozó kortárs amerikai vita politikai felhangokkal bír: ha az avantgárd elveit továbbvinni igyekvő elit átírta, vagy inkább eltörölte a kánont, a hagyományelvűek csak annál makacsabban ragaszkodnak sajátjuknak tekintett hagyományukhoz, és abban bíznak, hogy az egyszerű emberek többsége továbbra is őket támogatja, függetlenül politikai színezetétől. Ezért aztán csakugyan érdekes egy olyan építészeti iskola, amely kitart: tanárai a hagyományos építészeti nyelvet a régóta bevált elvek alapján kívánják továbbra is oktatni.

A Notre Dame campusán sétálva egy hatalmas egész alakos köztéri figura tűnt a szemembe. Mint utóbb kiderült, a szobor Albertit, a humanista építész ábrázolja. Az ő alakja jelöli ki a híres-neves építészeti iskola új, hagyományos elvek szerint tervezett épületét. Maga az épület nekem egy kicsit túl harsányan hirdeti saját elveit. Belső terében hagyományos antik arányú és tagolású oszlopok tartják az épület tetőszerkezetének súlyát (vagy csak úgy tesznek?), a belső térben feltűnik egy antik görög templom mása is, a timpanonja részletével. Gipszmásolatok, modellek. Ja, és mindjárt a bejáratnál egy hangzatos kiírás: „Visszaállítani az építészetben az ésszt, a szépséget és a bizalmat.” Ennek ellenére levett a lábamról az, amit láttam. Az emeleteken egy-egy, vagy fél-fél szint egy-egy osztályé, mindenki egy hatalmas teremben kapott rajzasztalt, s együtt dolgoznak, együtt töltik a napjaikat. Nem így képzeljük az ideális építészeti oktatást? Rajzok, rajzok és rajzok, pauszpapír, modellek. A tanárok szobái egyenest idenyílnak, hogy könnyen megtalálhatók legyenek. Az egész úgy néz ki, mint egy klasszikus építészeti műhely, a mesterrel és a tanoncokkal. De az is érdekes, hogy tanrendi előírás minden hallgató számára eltölteni egy évet Rómában. Minden út Rómába vezet.

A hagyománytörés után ugyanoda már nincs visszaút. Valójában az a feladat, hogy az itt tanulók majd megtalálják annak módját, hogyan lehet a klasszikus építészeti formanyelvet mai épületek megalkotására felhasználni. A nyelv, így az építészet nyelve sem kaloda – nem másolatokra, hanem önálló gondolkodásra és saját mondanónk kifejezésére tesz alkalmassá bennünket. Főleg, ha évezredek cizellálta, finomította formanyelvről beszélünk. A nyelv szabaddá tesz – mert gondolkodni tanít.

2025. március 26., valahol Amerika fölött egy repülőgépen

Irodalom: a sötét angyal megidézése

Györfy Ákos íróként nem restelli, hogy soha semmit nem tudott. „Valójában soha nem értettem semmit. Ön-

magamat sem értettem, és a világot sem.” (108.) Akkor mégis miről szólnak ezek a rövid, ám annál sűrűbb és tartalmasabb futamok, amelyek mindig egy vastag betűs, nem címként szedett címmel kezdődnek, általában valamely emlékhez kapcsolódnak, és általában egy fajsúlyos mondattal érnek véget? Mintha valamifajta naplóbejegyzések lennének, de nincs hozzájuk rendelve dátum, így azt sem tudhatjuk, egymás után következnek-e. A szöveg végén ez áll: Börzsönyliget, 2019–2023. Feltehetőleg ebben az időszakban és ott keletkeztek ezek a rövid, néhány oldalas bejegyzések, melyeket azonban nem gyűjt össze és tekint át a kötet elején vagy végén tartalomjegyzék. Pedig jó lenne, ha lenne ilyesmi, segítségével legalább az olvasó előtt is világosabb lenne, hogy miről is szól a kötet. Lehet, hogy egy tartalomjegyzék sem oldaná meg a rejtélyt: itt valójában nem a sztori, az elmesélt személy, tárgy, esemény, gondolat a fontos. Hanem mi? *A csend körei*, azok a fontosak, vágja rá a kötet címe. Úgy tűnik, csakugyan a kimondhatatlan megszólaltatása a szerző célja. Ha tetszik: a kötet végén feltűnő sötét angyal megszólaltatása.

Úgy is tekinthetünk erre a százhusz oldalnyi szövegtömegre mint írásgyakorlatra. Ha jellemezni szeretném ezt az írásmódot, a kedvenc szerzőim jutnak eszembe: Oravecz Imre és Kemény István hivatkozásként is megjelenik a szövegben. És Mészöly Miklós is, akit én a magam részéről még nem tudtam teljesen meghódítani. Ő többször is visszatér *A csend köreibe*, és egy saját történetet is kap, az a címe, hogy *Átfénylik rajtuk*. A címben szereplő kifejezés Mészöly mondataira utal, amelyek Győrffy Ákos szerint olyan letisztultak és pontosak, hogy nem más fénylik át rajtuk, mint „a dolgok mögötti örök hallgatás”. (95.)

A csend, az örök hallgatás. Ez a misztikus tapasztalat adja a szöveg legfontosabb témáját. Ami ellentmondás, hogyan lehet a csend, a hallgatás odafigyelésünk tárgya, ha annak lényege épp a semmi, a nemlét üressége? Hogyan lehetséges ez? Mire leszáll a gép, megpróbálom megfogalmazni.

De addig még szót kell ejtenem az angyalról. Az angyal túl van az emberi világon. Alapvetően jobb az embernél, ahogy az az Eszter nevű lány, akit magának képzel el kamaszkorában a szerző, és akiről számára is csak később derült ki, hogy angyal. „Talán mindenkinek van egy angyala... Ma már tudom, hogy Eszter a nekem kijelölt angyal volt, akit valójában nem a képzeletem teremtett.” (115.) De megjelenik a történet végén egy sötét angyal is. Míg Eszteré az utolsó előtti narratíva, a sötét angyalé az utolsó szó. Ebben a szakaszban vall gyermekkori dadogásáról a szerző, s a kudarcélményről, hogy még az orosz kuruzsló sem tudta kigyógyítani őt ebből. Az erős történetben nagyon erős mondatok szerepelnek. Olyan erősek, mint:

„Anyám sírt.” Érezhető, hogy ez valami olyasmi, ami alapjáig megrengeti a kamasz fiút. És mégis ragaszkodik sötét angyalához. A kötet utolsó két mondata így hangzik: „Azt pedig végképp nem tudtam volna elmondani neki, hogy az a bennem fészkelő, sötét angyal jó helyen van ott, ahol van. És hogy valójában szükségem van rá.” (122.)

Ezek után térjünk vissza még egyszer a csend köreihez, az örök hallgatáshoz, az ürességhez. A szerzői gondolkodásmód célja megmutatni, hogy az ember hogyan viszonyul ahhoz, ami túl nagy vagy túl kicsi a számára. Az emberi élet pillanatnyi, rebbenésnyi idejéhez képest beláthatatlannak tűnő irányokra is rálát. A víz áramlásában, az erdő hangjaiban érzékelhető számunkra az, amit tudunk, értelmünk nem képes befogadni. Ahogy az első történetben olvassuk: „Az én igazi időm a folyó ideje, amely az időtlenségbe tart, mint az őszi ködökben lassan felszívódó gyermekkori uszályok.” (9.) A kötet nagy érdeme, hogy nem csak átlátást, áthallgatást biztosít erre a másik tér-idő dimenzióban zajló világra. Valójában Győrffy prózája maga is ebben a másik léptéktrendszerben mérhető: a szöveg végül egylényegűvé válik a víz áramlásával és az örök erdővel.

2025. március 29., Colorado Springs

Költészet: Bácskára emlékezni a Sziklás Hegység lábánál

Colorado Springsben ért a hír, hogy meghalt Tolnai Ottó. Itt, a Sziklás Hegység lábánál kell elbúcsúznom a bácskai Magyarok Nagyasszonya szülőktől. Tolnai Ottóhoz személyes viszony fűz, ahogy számos költőhöz. Nem csak annyi, hogy korábban írtam önéletrajzi beszélgető könyvről, a *Költő disznózsíról* című kötetéről. Annál többről van szó. Ott-honában látott vendégül minket, egy busznyai hallgatót, tanáraikkal, a katolikus egyetem piliscsabai campusáról. Délvidéki tanyáján, amely olyan nehezen megközelíthetőnek bizonyult, hogy a buszunk a rögös úton elakadt, megfeneklett a sárban, gyalog kellett eljutnunk az otthonába. Jó kis lecke volt. A megmaradt képek szerint süttött a nap, de igencsak hideg lehetett, ami csöppet sem zavarta a kutyákat, akik lelkesen üdvözölték a vendégeket. Ahogy a költő is, örömmel, hogy eljöttünk, s fellelkesedve a csillogó szemű hallgatóktól, akik itták a szavait, a házi áldással együtt. Velünk volt Jelenits atya is, akivel később, a csárdában is, ahol megebédeltünk, nagy lendülettel cserélt eszmét házigazdánk. Valami olyanfajta természetességgel beszélt, ami nem zárta ki a költőkre jellemző szerepvágyat, mégis – szerepjátszással együtt is – a legösszintébb maradt. Olyan emléket adott nekünk, amelyre évek, évtizedek múlva is emlékezni tudunk – mégpedig közösen.

Annak az olvasónak, aki nem ismeri Tolnai műveit sem, a személyiségét sem, a fenti leírás nem biztos, hogy elegendő. Valamit kellene tudni mondanom az észjárás-

Tolnai Ottó
az Ünnepi
Könyvhét
debreceni
megnyitóján
2015-ben
Fotó:
Czegledi Zsolt
© MTI/MTVA

sáról, a gondolatritmusáról, képi világáról, nyelve dallamosságáról. De nehéz az ő túlírt, kiapadhatatlan szófolyamáról bármi érvényeset mondani. Ráadásul számomra fontosabb a saját szövegeiből kibontakozó beszélő, mint maga a szöveg. Tolnai Ottó alakjához például nem is a bácskai síkság, a magyar lapály kapcsolódik, inkább a tengerpart kötődik hozzá emlékezetemben, a magyar tenger, az Adria. Tolnai ugyanis, s vele az *Új Symposium* egész köre, Domonkos Istvánnal, Sziveri Jánossal és a többiekkel, európai horizontokat hódított meg, s – magyar létére – tengerre szállt. Az anyaországban elfelejtettük már, hogy kultúránknak van egy mediterrán tájegysége, s annak épp Tolnai az egyik legfényesebb csillaga – talán csak Janus Pannoniushoz hasonlítható, akinek latin nyelven idézett epigrammája viszont neki „mindig Van Gogh virágba robbant kis fát, pohárba helyezett virágos ágacskáját” juttatta eszébe. Esterházy Péter, aki most lenne hetvenöt éves, és akivel én még együtt focizhattam, azt írta, *Ha én lennék Tolnai Ottó* című születésnapi köszöntőjében: „ha, akkor értenék a tengerhez, magyarként értenék a tengerhez, volnék így raritás, ez már a jugóiságom része volna, jugó volnék Jugó nélkül, általában, ami volnék, az nem volna (ezt másképp úgy lehet mondani, hogy költő volnék, a létezésem költői volna, és mellel tudnám, Heidegger mire céloz)” – mármint hogy, amikor azt mondja, költőien lakozik az ember. Tolnai viszont tényleg

tudta ezt, nemcsak hogy tudta, csinálta is, lakozásából költészetet formált. De most már nem lakozik itt tovább, ahogy Esterházy is elment, megint egy költő elhagyott minket, üres a ház, kiürült Bácska, üres a tenger. Üres a papírlap.

2025. április 7., Budapest

Populáris kultúra: reneszánsz várost építeni a XXI. században?

Nem szoktam számítógépes játékokkal játszani, bár annak idején, bevallom, pasziánszoztam. Manapság legfeljebb a repülőgépen sakkozom (nem sok sikerrel a gép ellen). Ezért magam is meglepőnek találtam, amikor a Scruton szalonba azzal kaptam meghívást, hogy arról beszélgesünk, milyen építészetelméleti kihívást jelentenek a videójátékok. Beszélgetőpartnerem, a *The Semiotics of Architecture in Video Games* című könyv írója, Gabriele Aroni könyvében azt állítja, hogy építészetileg, sőt városépítészetileg is érdekesek a számítógépes vagy videójátékok. Gabriele olyan grafikusokat tanít, akik a későbbiek során maguk fogják tervezni a következő generáció videójátékait. Könyvében és a beszélgetés bevezetőjében is az építészetelmélet felől közelíti meg a videójátékok világát, és azt próbálja megmutatni, hogy micsoda felelősségük van azoknak, akik e mára már igencsak kifinomult technikával előállított látványvilágokat tervezik. Azt állítja, hogy kortársaink közül hárommilliárd ember használ naponta efféle számítógépes játékokat, már-már szenvedélybetegként. Ha ez így van, az, hogy milyen alternatív világban töltik életük egy jelentős részét, igencsak meghatározó lehet. Ezért, ha elfogadjuk, hogy ekkora tömeg önromboló játékaról beszélünk, csakugyan jelentősége lesz annak, hogy milyen építészeti közegben zajlanak a digitális valóság eseményei.

Gabriele kiváló ötlete az, hogy miért ne lehetne használni a videójáték-tervezési szakmát arra, hogy a klasszikus építészeti elvekre újra ráirányítsuk a figyelmet. Mégpedig nem is elsősorban a szakma, hanem főként a közönség figyelmét. A képernyők előtt eltöltött órák száma igenis parancsoló szükségletet teremt. Igaza van a szerzőnek: építészeti felelősség, hogy milyen környezetben telnek a következő nemzedék tagjainak játékkal töltött órái. Az olasz származású építészetelméleti könyvében megpróbálja az Umberto Eco nevéhez (is) kötődő szemiotika elméletével értelmezni tárgyát. Ám igazából akkor van elemében, amikor Roger Scrutonnak a klasszikus építészeti elveket felelevenítő elméletét próbálja alkalmazni az adott témára. Mondandójának lényege, hogy az ember természetéből kifolyólag szeret olyan épített környezetben lenni, amely „emberi léptékű”, és amelyben otthonosan tud mozogni. Lásd Pogány Frigyes vonatkozó gondolatait az itáliai utcák és terek léptékéről.